

TEMESVÁRI PELBÁRT STELLARIUMA ÉS A »SCALA COELLI«.

Mennyit köszönhetnek codexeink, különösen a Kazinczy Horvát és Tihanyi c. (Nyelvelméltár VI.) a Stellariumnak, ahhoz Szilády Á. után¹ legföljebb csekély eredményű böngészettel lehet még egyetmást hozzáadni. De érdemes dolog annak utána járni, hogyan használta fel középkori irodalmunk e kimagasló alakja a saját, mindenütt lelkiismeretesen idézett forrásait.

Legnépszerűbb és méltán oly kedvelt, mert a legmelegebb érzéssel megírt munkájának az utolsó könyve mutatja tán az egészen a legkevesebb önállóságot. De még ezen is meglátszanak Pelbárt mindazon kiválóságai, a melyeket imént idézett monographusa róla oly lelkes hévvel ismer el: az idegenből vett anyagnak is saját szerű, szilárdabb szerkezetbe foglalása, és többnyire elevenebb, szinesebb előadása.

Ennek igazolására, de mivel középkori nyelvelméleink ez egyik elsőrendű kincsesbányája, a melyből majdnem mindenik codexünk merített valamit, a vele való tüzetesebb foglalkozást amúgy is nagyon megérdemli, — az alábbiakban pontosan egybevetjük a Stellarium XII. könyvének 3., vagy utolsó részét, egyúttal az egész munkának mintegy a függelékét, annak bevallott fő forrásával: a *Scala coeli* illető fejezetével.

Előjáróban e ma meglehetősen ritka² könyvről kell azonban egyetmást elmondanunk. A »Scala coeli« (vagy középkori írásmódja szerint *celi*) azon betürendes erkölcsstanító példatárak egyike, a melyek a XIII. század második fele óta nagyobb számban készültek a prédikátorok kényelmes használatára. (L. róluk a Budapesti Szemle ez évi febr. füzetében a »Gesta Romanorum«-ról megjelent dolgozatom elejét.) Szerzője magát *Johannes Juniornak* nevezi; de mint tudva van róla, (alighanem családja származása helyéről) *Gobii* volt a vezetékneve. Maga egy délfranciaországi, alaisi család sarja és Szt. Domokos rendjének tagja volt. A XIV. század közepe

¹ Temesvári Pelb. élete és munkái (Budap. 1880.) 60—62. l.

² Hazai nagyobb könyvtárainkban, melyeket ez iránt átkutattam, egyetlen példányát sem ismerem. Magam is csak rövid idő óta vagyok a 2. (1480. évi ulmi) kiadásnak birtokában.

táján virágzott, mert munkáját Hugo de Coluberiisnek, az aixi székesegyház prépostjának¹ ajánlja, kinek életidejét Quétif és Echard, a prédikátor-rend iróinak szánt nagy munkájukban (I. 633) 1320 és 1363 közé teszik.

Könyvének előszavában, mely a szerzőt illetőleg e csekély nyomok egy részét szolgáltatja, a példabeszédeknek a hívők épülésére való üdvös felhasználásából indul ki, mint e téren legtöbb elődje és követője; azután forrásaival számol be következőképen: »Gradus huius scale² sunt diuerse materie, que secundum alphabeti ordinem contextuntur: que ne contemnantur a legentibus, expono libros, a quibus flores elegi, secundum quod a deo est mihi donatum. Ex vitas patrum³ Jero(nymi), ex libris dyalogorum Grego(rii), ex floribus sanctorum Jaco(bi) de Voragine,⁴ ex hystoriis scolasticis, ex speculo exemplorum Jacobi de Vitriaco,⁵ ex glosa Jero(nymi) super bibliam, ex summa fratris Vincentii,⁶ ex libro magno de donis spiritus sancti, ex Mariali magno, ex libro de vita et perfectione fratrum predicatorum, ex alphabeto narrationum.«

De ne véljük, hogy e jegyzékkel Johannes Gobii összes forrásait felsorolta. A csak helylyel-közzel és ritkábban idézeteket itt nem említi; sokat pedig könyve illető fejezeteiben sem nevez meg, hanem egyszerűen csak *legitur* szóval vezeti be a példák jó részét. Némelyekről meg maga is bevallja az előszóban, hogy »aliqua interdum inserui applicando ad mores vel recitando, que ita conscripta non reperi, sed in predicationibus aliorum audiui.« Hogy az élőbeszédből, sőt a nép szóbeli hagyományából is sokat merített, annak bizonyágaival bő példatárában lépten-nyomon találkozunk. S épen ez teszi gyűjteményét az összehasonlító irodalomtörténet bűvárára nézve nagyon becsessé és kiváló érdekűvé. Számos, még ma is csereforgalomban lévő mese, monda, adoma és rege első, vagy legalább is az elsőhöz nagyon közel álló följegyzésével találkozunk nála, a mit ezuttal csak futólag érinthetünk, minthogy nem ez az alkalma annak, hogy a »Scala celi« ezen oldalával foglalkozzunk. Erre különben rámutattak már előtünk mások; így Goedeke az Orient u. Occident III. kötetében, a hol a »Hét bölcs mester« híres keretes novella-fűzérének egyik rövidebb előadását közli a Johannes Junior példatárának *Femina* című fejezetéből. Utalt rá Crane is a Jacobus de Vitriaco példának kiadásához

¹ »Sancte Aquensis ecclesie preposito.«

² Célzás a könyv címére.

³ A középkori írónál rendszeren így, a nevezetes gyűjtemény kezdő szavai szerint.

⁴ A *Hist. Lombardica* v. ismertebb címén: *Legenda aurea*.

⁵ A francia hitszónoklat jeles reformátora a XIII. században. *Sermones ad status* cz. beszédeiben elszórt példáit már talán a szerző életében, vagy legkésőbb mindjárt halála után külön gyűjteménybe foglalták.

⁶ Alighanem *Vincentius Bellovacensis* (a XIII. sz. közepe táján írt) *Speculum hist., naturale. morale és doctrinale* cz., négy részből álló óriási encyclopaediája.

(The exempla of Jacques de Vitry. London 1890) írt bevezetésében (l. különösen a LXXXVII. l. 3. jegyzetét).

Nem említi forrásai fenti sorában Johannes Junior az egy évszázaddal nálánál régibb *Caesarius Heisterbacensis*-t, a kinek pedig többször hivatkozik a nevére munkája folyamán; de ennek talán az az oka, hogy a jeles czisztercita »Dialogus miraculorum«-ából való példákat nem egyenesen innen, hanem az »Alphabetum narrationum«-ból vette, a mely a XIII. század második felében virágzott Besançon-i István († 1296) csupán kéziratokban fennmaradt munkája.¹

A *Scala celi* anyagának e futólagos ismertetése után lássuk még ép ily röviden az érdekes könyv beosztását és szerkezetét. Azt már mondtuk róla s a szerző is czéloz rá előszavában, hogy munkáját betűrendbe szedte. Ebben az ép említett »Alphabetum narrationum«, az ily berendezésű példatárak egyik legrégibbje, lehetett a mintaképe. De egy lépéssel tovább haladt mesterénél, a ki még csak egész lazán fűzi az abc fonalára a maga erkölcstanító példáit, s ezeknek tanulságait csupán a betűrendes czímiratokban foglalja össze lapidáris rövidséggel. Így pl., hogy csak az első betűk néhány címét idézzük: (A) *Abbas* non debet esse nimis rigidus. — Abbas debet esse compaciens peccatoribus. — (B) *Baptismus* in forma debita debet celebrari. — *Balliuis* non debet poni in officio pauper vel auarus. — (C) *Cantus* proprius multos decipit . . . — Cantando multi uanam gloriam appetunt. — S így tovább végig az egész betűsoron. Besançon-i István, a ki szintén a prédikátor-rend egyik disze volt s mint annak generálisa halt meg olaszországi útja közben Luccában, 800-nál több példát fűzött fel ily módon az abc fonalára.

Ennél még jóval többet, mintegy 950-et találunk a »Scala celi«-ben, a mely azonban már valamivel szorosabb kapcsolatba fűzi egymással az erkölcstanító példákat, s némelyik fejezetében egész kis értekezés keretébe foglalja őket. Ettől néhol már csak alig egy lépés választja el a tractatus-szerű, vagy épen a kész prédikációvá kerekedő tárgyalást. Amannak, t. i. az erkölcstanító értekezésbe beszótt parabolák sorozatának legérdekesebb példája a Johannesnál is idézett *Étienne de Bourbon* († 1261 táján) »Tractatus de diversis materiis praedicabilibus«, vagy kerete szerint »Liber de septem donis Spiritus Sancti« cz. nagy gyűjteménye, melynek legalább bő kivonata hczzáférhetőbb Lecoy de la Marche kiadványa óta (Páris 1887). Johannes Junior ugyan valószínűleg nem ezt, hanem e könyvnek csak a Humbertus de Romanis körülbelül vele egykorú, »Liber de abundantia exemplorum«, vagy »De dono timoris« czímen idézni szokott munkáját használta; de ez, valamint a *Martinus Polonus* († 1279) valamivel későbbi »Promp-

¹ L. róla e nevezetes példatárnak a budap. egyet. könyvtárban lévő kivonatát ismertető cikkemet a Philol. Közl. 1899. évf. 680. lapján.

tuarium«-a (beszédeinek függelékében), csak a Stephanus de Borbone munkájának hű csatlósa. (A három utóbb eml. író is domínikánus.)

A »Scala celi«-hez térvén vissza, még csak annyit róla, hogy összesen 122 fejezetre oszlik, a melyek nagyon egyenlőtlen terjedelműek. Némelyik csak alig fél lapnyi, mások meg, mint pl. a *Femina* és a minket itt kiválóan érdeklő *Virgo Dei Genitrix* feliratú fejezet, 20, illetőleg 26 ívrétű lapra terjednek. A munka szerkezetéről elég áttekinthető képet nyújt a majd alább részlete-sebben ismertetendő fejezet, a melyen Pelbártunk Stellariumának XII. könyve utolsó része alapul. Itt még csak a bibliographiájáról emlékezünk meg egészen röviden.

Kéziratai, úgy látszik, nem épen gyakoriak. Legalább Musaffia, a jeles bécsi romanista és a középkori legenda-irodalom egyik legalaposabb ismerője, csupán a bécsi udvari könyvtár 13538. számú kéziratára tud utalni. (Studien zu den mittelalterl. Marienlegenden III, 40. Sitzungsber. der Kais. Akad. d. Wiss. in Wien. Phil.-hist. Cl. CXIX. 1889.) Én azóta láttam egyet, a melyet Rosenthal müncheni régiségárús, ha jól emlékeszem, 200 frtért kínálta megvételre. Magam az 1480. évi ulmi kiadást használom, a melyet csak egy előz meg: az 1476. évi lübecki (Goedeke ennek egy példányából közölte az imént említett Hist. VII sap. szövegét.) Ez vajmi ritka lehet; de mint mondtam, a második kiadás, a mely különben az elsőnek mindenben, a hibákban is hű lenyomata, szintén nem tartozik a gyakoribb könyvek közé. Hain Repertoriuma e kiadásokon kívül még az 1483. évi strassburgit, az 1485. évi löwenit és az 1496. évi sevilleit említi. Az 1480. évi ulmi Zainernál jelent meg; egyhasábos kis ívrétű, 168 levelet számlál s gót nyomásu.

A Sc. c. *Virgo Dei Genitrix* című fejezete, melyből Pelbárt a Stellarium XII. k. 3. részében foglalt Mária-legendák nagy részét idézi, a *Luxuria* és a *Matrimonium* címek között áll (az én kiadásomban a 113—125. levélen), tehát a *Maria* címszót várnók inkább az élén, a mint azt az én példányomban a rubricator vörös betűkkel, legalább a fejezet első négy levelén, az élőczím fölé oda is jegyezte. Johannes e fejezetet szokása szerint több szakaszra tagolja s ezek elé csupán e pár szónyi bevezetést bocsátja: »Virgo dei genitrix Maria multas gratias dat humano generi.« A szakaszok száma nála 17, címek pedig a következők: ¹

1. Primo corroborat (t. i. Maria) 2. maliciis perfidorum obuiat. 3. verbum et instrumentum vocis restaurat. 4. a submersione saluat. 5. a confusione preseruat. 6. puritatem conseruat. 7. adiuuat tribulatos. 8. honorantes se et suos dilectos honorat. 9. peccatores suo filio reconciliat et ad suum amorem vocat. 10. demones fugat. 11. a morte liberat. 12. blasphemantes cruciat. 13. membra

¹ Mindenütt az eredetinek írásmódját követtem.

restaurat. 14. penas alleuiat. 15. a damnatione liberat. 16. errantes illuminat. 17. ad confessionem prouocat.

E 17 fejezetben Johannes összesen 55 példát sorol fel, még pedig az 1—22-et ex Mariali magno,¹ a 23—26-at ex miraculis B. M. Virg., a 27-et ismét ex Mariali magno, a 28-at Caesariusból, a 29-et ex mir. B. M. V., a 30—35-et ex Mariali magno, a 36—38-at ex mir. B. M. V., a 39-et e commentariis Romanorum pontificum, a 40-et és a következőt forrás megjelölése nélkül, a 42—44-et ex mir. B. M. V., a 45-et forrás nélkül, a 46-at Vincentius (Bellocensis) megnevezésével, a 47. és 48-at ex mir. B. M. V., a 49-et ex Mariali, az 50-et ex mir. B. M. V., a következőt forrás nélkül, az 52-et ex mir. B. M. V., az 53-at megint forrás nélkül, az 54-et ex Mariali magno, és az 55-et ismét forrás nélkül.

Mussaffia imént idézett tanulmányában (39—45. l.) e példák pontos jegyzéke és rövid tartalmi kivonata kapcsán kimutatta, melyek közösek belőlük a Vincentius Bellocensis »Speculum historiale«-ja VII. könyvében lévőkkel, a melyekkel a bécsi akad. értek. 1888. évi kötetében foglalkozik. A többiekénél is utal az e tárgyú tanulmányai során már előbb érintett legendákra, úgy, hogy azoknak régibb feljegyzései iránt az érdeklődőket bátran a bécsi tudós szorgalmas összeállításaira utalhatom.

Lássuk már most, mit és hogyan vett át a Scala celi e fejezetéből Pelbárt.

Mindenekelőtt egész munkája alaptervéhez képest, a mely a Boldogságos Szűz csillagkoronájának tizenkét csillaga szerint tizenkét könyvre oszlik, az utolsó könyv végső részét is tizenkét fejezetre tagolta. Ezek közül nála a

II.	megfelel a Scala celi	4.
III.	»	»
IV.	»	»
VI.	»	»
VII.	»	»
VIII.	»	»
IX.	»	»
X.	»	»
XI.	»	»

13. fejezetének.

E párhuzamos fejezetek címei is meglehetősen egyezők s csak alig mutatnak egy-egy szónyi csekély eltérést Pelbártnál. A mint a fenti szembeállításból látható, Pelbárt I., V. és XII. fejezetének nincsen a Scala celiben teljes párhuzamosa, de azért ezekben a fejezetekben is találunk a Scalából vett példákat. Ezeknek concordantiája a két műben a következő:

¹ Már Vinc. Bellocensisnek is ez a nyomaveszett gyűjtemény az egyik, gyakran idézett forrása a Speculumban lévő Mária-csodákra nézve.

Pelb.	I. fej.	1. (Julianus apost.)	Scala celi	—
		2. (Gaude Maria)	»	»
		3. (Latro sustentatus in patibulo)	»	» (54.)
Pelb.	II. fej.	1. (Puer aquis submersus)	»	» 8.
		2. (Mulier parturiens in mari)	»	» 9.
		3. (utalás a könyv korábbi részére)	»	» —
		4. (utalás a VII. fej. 2. csodájára)	»	» —
Pelb.	III. fej.	1. (Abbatissa diffamata)	»	» 11.
		2. (Adultera conversa)	»	» 12.
Pelb.	IV. fej.	1. (Sponsus Mariae, pila ludens)	»	» 13.
		2. (Miles honorans nomen Mariae)	»	» 14.
Pelb.	V. fej.	1. (utalás a könyv előbbi helyére)	»	» —
		2. (Dives et paupercula in trib. mortis)	»	» (15.)
		3. (utalás a könyv korábbi helyére)	»	» —
Pelb.	VI. fej.	1. (Ave Maria)	»	» 17.
		2. (Boicus)	»	» 19.
		3. (Senex devotus a B. V. adiutus.)	»	» 23.
		4. (Sponsus Mariae dux Hung.)	»	» (24.)
		5. (Festum Mariae de Nive)	»	» —
Pelb.	VII. fej.	1. (Uxor devota militis raptoris)	»	» —
		2. (Sacrista lubricus)	»	» (45.)
		3. (Judea parturiens)	»	» 27.
		4. (Miles Mariam abnegare nolens)	»	» 28.
Pelb.	VIII. fej.	1. (O intemerata)	»	» 30.
		2. (Juvenis malae vitae, sed Mariae devotus)	»	» 31.
		3. (Porci in cella religiosi)	»	» 32.
Pelb.	IX. fej.	1. (Sacerdos dubitans de sacram. alt.)	»	» 52.
		2. (Judeus a latronibus captus)	»	» 49.
Pelb.	X. fej.	1. (Sacerdos lubr. aquis subm.)	»	» 47.
		2. (Duo fratres praedones)	»	» —
		3. (Peccatrix confiteri verecunda)	»	» —
		4. (Filius diabolo mancipatus)	»	» (46.)
		5. (Theophilus) (az <i>Ambitio</i> fejezetben fol. 9.)		
Pelb.	XI. fej.	1. (Clericus tentatus)	Scala celi	39.
		2. (Johannes Damascenus)	»	» 38.
		3. (Clericus lingua privatus)	»	» 40.
		4. (Joh. Chrysostomus)	»	» —
Pelb.	XII. fej.	1. (Puella vanum ornatum amans)	»	» 50.
		2. (Juvenis in carcere a diabolo tentatus)	»	» 51.
		3. (Socrus generum occ. iubens) (a <i>Confessor</i> fejezetben fol. 47.)		

A rekeszbe tett számok azt jelentik, hogy az illető példát Pelbárt nem a Scala c.-ből idézi, jóllehet annak tartalma egyezik a Johannes Junior munkája illető helyével. Pelbárt különben ott is, a hol a Scala-t jelöli meg forrásául, rendesen ennek az auctorát is kiírja, mint azt egyebütt is szokta tenni, pl. a *De tempore* és

a *Quadragesimale* beszédgyűjteményeiben oly gyakran idézett »Speculum exemplorum«-nál.

A mint a fenti összevetésből látható, Pelbárt elég szabadon bánt el a Sc. c. példáival már annyiban is, hogy azok sorrendjét a saját izlése és terve szerint nem egy helyütt alaposan megváltoztatta. Még több szabadságot engedett magának az átírásnál, a mely nála általában kissé bővebb beszédű, mint a tömérdek anyagot aránylag szűk keretbe zsúfoló nagy gyűjteményben. Johannes Junior rendszeren csak kivonatban, még pedig sokszor kissé száraz és nem is eléggé világosan érthető kivonatban adja elő példáit; holott Pelbártunk többnyire részletezőbben s a hol a Scala mögötti forrás rendelkezésére állott, inkább ennek terjedelmesebb szövegét követve mondja el a maga Mária-csodáit.¹ Ezek megválogatásában is bizonyos kritikát gyakorol, vagy legalább is a maga hajlamát és izlését követi, midőn némely legendát alighanem azért mellőz, mert vagy nem tartja elég jellemzőnek, vagy valami más szempontból kiindulva tesz alkalmasabbat a helyére. Így pl. az I. fej. 1. és 2., az V. fej. 5. és a X. fej. 2. és 3. csodájánál.

Azzal, hogy Pelbárt Stellariuma és a Scala c. ezen találkozó helyeit kijelöltem, egyúttal codexeink nem egy Mária-legendájának a nemzedékrendjét is segítettem talán kissé megállapítani; minthogy a Scala c. nyomán indulva s Mussaffia idézett tanulmányát kalauzként használva, már csekély fáradsággal jó messzire követhetjük visszafelé a középkori vallásos költészet e dús termései törzsének sokféle elágazó gyökérszárait.

KATONA LAJOS.

¹ Némely eltérései azonban talán annak tulajdoníthatók, hogy a Sc. c.-nek jobb, valószínűleg kézirat szövege lehetett előtte, mint a mi nyomtatott kiadásunk, a melynél az első sem sokkal jobb.

